

Lang figureerden de bevindelijk gereformeerden in de marge van de samenleving en werd de geschiedschrijving in eigen kring aangeduid met 'de kleine kerkgeschiedenis'. In de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam meer wetenschappelijke belangstelling – met name van godsdienstsociologen – vooral omdat zij door hun traditioneel en conservatief gedragspatroon steeds meer opvielen in het moderniserende en seculariserende Nederland. Van de weeromstuit gingen de reformatorischen zich bezinnen op het eigen verleden en projecteerden dat op een 'Nadere Reformatie', waarvan oudvaders als Teellinck, Van Lodensteyn en anderen belangrijke, gewaardeerde en geliefde vertegenwoordigers waren. De bevindelijk gereformeerden voelden zich hun erfgenamen. Exalto beschouwt deze Nadere Reformatie echter als 'een identiteitsconstructie, als een uitgevonden traditie, een *lieu de mémoire* waarmee de bevindelijk gereformeerden zichzelf in de context van een moderniserende tijd van een historische legitimatie voorzagen'. Historische waarde kent hij het begrip niet toe en deze is eigenlijk alleen interessant om 'toe-eigeningsprocessen' te bestuderen. Dat niet iedereen zijn suggesties navolgt, blijkt uit andere artikelen, waarin de term Nadere Reformatie als historisch begrip nog onbekommerd wordt gebruikt.

De oplossing ziet Exalto in het Biblebelt Netwerk, waarvan hij, samen met enkele andere vu-wetenschappers afkomstig uit de biblebelt, een van de initiatiefnemers is en dat de 'gereformeerde gezindte' als *imagined community* wil bestuderen. Zijn boek over de reformatorische pabo De Driestar ziet Exalto als een eerste voorbeeld daarvan. Deze en andere studies moeten laten zien dat de ontwikkeling van de bevindelijk gereformeerden als 'contrastgemeenschap' een modern verschijnsel is.

De bundel sluit af met een verhaal over de komst en opkomst van de islam in Gouda van de hand van Nico Habermehl. Toen halverwege de jaren zestig van de vorige eeuw bleek dat veel Turkse en Marokkaanse gastarbeiders in Nederland bleven, kwam al snel de behoefte op een moskee te bezitten. Immers een moskee is veel meer dan een kerk een sociaal trefpunt. In 1976 werd de eerste moskee in gebruik genomen. Evenmin als christelijke denominaties ontkwamen de Goudse moslims aan innerlijke tegenstellingen en conflicten. Maar ook wereldwijde ontwikkelingen, zoals de opkomst van het salafisme zorgde voor groeiende interne

onrust en spanning met de buitenwereld.

De bijdrage van Habermehl laat zien dat formeel gesproken de term kerkgeschiedenis zich weliswaar staande heeft weten te houden, maar inhoudelijk al lang als religiegeschiedenis beoefend wordt. De geschiedenis laat zich nu eenmaal niet opsluiten in vooraf of achteraf geschapen kaders. –

¶ H.J. van Beek en J. Florusse (red.), *Immer blijft de band. Quisque Suis Viribus (1841-2016)*. Uitgeverij Eburon, Delft 2016, 233 pp. ISBN 978 94 6301 060 3, €29,50.

¶ Gert van Klinken

Dit jaar werd bekend gemaakt dat de Nederlandse studentenverenigingscultuur is toegevoegd aan de nationale inventaris immaterieel cultureel erfgoed. Het hier besproken jubileumboek verschijnt dan ook op een gelegen moment. Wat is de betekenis van een studentenvereniging, en valt te verklaren dat dit historische instituut zich zo succesvol weet te handhaven in de hedendaagse verhoudingen?

Het collegium Quisque Suis Viribus, dat onlangs zijn vijfendertigste lustrum vierde, mag zich in 2016 het oudste nog functionerende theologische dispuut van Nederland noemen. Op 19 februari 1841 werd het opgericht door vier studenten theologie te Leiden. Quisque ging functioneren als een vakdispuut, aangesloten bij het twee jaar eerder opgerichte Leidsch Studenten Corps 'Virtus Concordia Fides' (nadien L.S.V. Minerva). Het L.S.C. was in de plaats gekomen van een sinds 1799 functionerend Collegium Omnium, dat door zijn aristocratisch karakter en hardhandige ontgroeningen inmiddels niet langer voldeed aan de behoeften van de meeste studenten.

Immer blijft de band maakt op fraaie manier duidelijk wat een 'modern' studentendispuut beoogde, in een zich vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw in liberale richting ontwikkelende samenleving. Al kwam menig student nog steeds uit een relatief welgesteld milieu, dat was geen dwingende voorwaarde meer om te kunnen toetreden. Op de instructieve ledenlijst vanaf 1841 (p. 223-228) komen dan ook talrijke bursanten voor van het in DNK 83 besproken studiefonds Anthony Hallet. Niet het bewaken van de sociale samenstelling van een 'stand' vormde het doel, maar het opleiden tot academisch gevormde predikanten. Die dienden